

TURHA TOIVO JA HUONO AJOITUS KREIKKALAISESSA AJATTELUSSA

ANTTI LAMPINEN

PANDORAN KERTOMUKSESTA esiintyi antiikissa ainakin kaksi eri versiota, joiden eräänä tärkeimpänä erona oli se, kuinka ne esittivät toivon roolin ihmiskunnan omaisuutena tai ominaisuutena. Molemmille on yhteistä paitsi se, että Pandoran myötäjäisinään tuoma astia ei suinkaan ollut lipas, vaan ruukku (*pithos*: vasta Erasmus Rotterdamilainen vaihtoi sen termiin *pyxis*), mutta myös se, että kaikista ruukussa olleista käsitteistä ja ilmiöistä vain toivo saatiin pidettyä sen sisällä. Tulkinnat siitä mitä tämä vertauskuvallisesti tarkoitti olivat kuitenkin keskenään melko erilaiset, ja ne kertovat kiinnostavaa kieltään siitä kuinka kaksijakoisesti antiikin kreikkalaiset toivosta ajattelivat.

Varhaisempi ja meille ehkä tunnetumpi versio on peräisin Hesiodokselta. Hän kirjoitti kuinka Prometheuksen varastettua jumalilta tulen ja annettua sen ihmiskunnalle, Zeus kosti tämän lähettämällä jumalten täydelliseksi muovaamaan Pandoran Prometheuksen (”etukäteen ajattelevan”) veljelle Epimetheukselle (”jälkikäteen ajattelevalle”) vaimoksi. Tässä versiossa ruukusta lensivät ulos maailmaan kaikki ihmiselämän kiroukset kuten taudit, vaivat ja kuolema, ja vain Pandoran nopea reaktio ehti sulkemaan korkin ennen kuin myös toivo, *Elpis*, ehti paeta. Theognis Megaralaisen, 500-luvulla eaa. eläneen elegisen runoilijan, säilyttämässä versiossa (jota myös roomalaisaikainen faabelikirjailija Babrios mukailee) ruukku olikin pullollaan siunauksia, ja näistä vain toivo säilyi ihmisten omaisuutena kun muut positiiviset voimat pakenivat takaisin

jumalten luo – mukaan lukien luottamus, *sofrosyne* (harkitsevuus), ja hurskaus. Tämä liittyi ajatukseen ihmiskunnan rappiosta: aiempien aikakausien hyveiden ajateltiin kadonneen ja vain toivon säilyneen ihmisten elämää helpottamassa, yrittäen tuurata milloin mitään muista kadonneista hyveistä. Hesiodoksen negatiivisempi versio puolestaan katsoi että Toivo, vaikka kuinkakin petollinen tunne, oli ainoa jonka avulla ihmiskunta pystyi kestämään kaikki ruukusta paenneet taudit ja vaivat.

Tietenkin on myös mahdollista ja ehkä myös hyödyllistä kyseenalaistaa oliko toivo (kreikan *elpis*, latinan

Punakuviainen apulialainen loutroforos, jossa mahdollisesti kuvattuna *Elpis*. Getty Mus. 86.AE.680 B,

spes) lainkaan luokiteltavissa tunteeksi antiikissa. Vuonna 2015 Kreetan Rethymnonissa järjestetyssä konferenssissa, joka pureutui toivon käsitteeseen antiikissa, keskusteltiin runsaasti siitä miten toivon toiveikkuus (englanniksi *aspiration*) itsessään suhtautuu tunteiden skaalaan. Yleiseksi konsensusnäkemykseksi muotoutui lopulta se, että affektiivisessä muodossaan toivo on antiikissa kategorisoitavissa ”luottavaiseksi positiivisen lopputuloksen odotukseksi”, joka perustuu tuntemishetkenä todennäköisenä pidettyyn arvioon. Se, että tämä arvio usein havaittiin jälkikäteen vääräksi, on tämän tekstin perimmäinen teema. Lokakuussa Oulun yliopistossa järjestetyillä Historiantutkimuksen päivillä pitämässäni esitelmässä yritin hahmotella pääpiirteissään sitä, miten antiikin kreikkalaisessa ajattelussa käsiteltiin toivon luotettavuutta ja toivon muuttumista toivottomuudeksi. Pääasiallisena aineistonani käytin kreikkalaisia historiantutkijoita. Aivan erityisesti halusin tarkastella sitä, kuinka nämä käsittelivät epäluotettavaksi ja vaaralliseksi tunteeksi luonnehdittua toivoa, hyödyntäen sitä eräänlaisena kulttuurillisen kelvokkuuden tai epäkelvollisuuden standardina. Itseäni kiinnostaa tutkimukselliselta kannalta aivan erityisesti se, miten toivoa käytettiin antiikissa toisaalta selitysmallina ja analyttisenä välineenä historiallisille tapahtumille, sekä tämän aspektin vuorovaikutus laajempien kulttuurillisten selitysmallien ja ideologioiden kanssa.

Toivo ja kyky toivoa viittaa myös tyytymättömyyteen asioiden kulloiseenkin nykytilaan, sekä siihen että asioiden tilan voitiin kuvitella muuttuvan. Tässä mielessä Pandora-myytti on niin ikään kiinnostava, sillä toivon ja sen mukanaan tuoman muutoksen mahdollisuuden myötä ihmiskunnan voi ajatella siirtyneen ajattomasta ja staattisesta myyttisestä ajasta lineaariseen aikaan. Tutkijat ovatkin usein huomauttaneet, että toisin kuin juutalais-kristillisessä traditiossa, jossa toivon tuntemus liittyy vahvasti kuolemanjälkeiseen elämään ja on siksi yleisesti positiivinen tunne – tai sen puoleen modernissa psykologiassa joka

näkee toivon samaten positiivisena tunteena – antiikin kreikkalais-roomalaisessa ajattelussa toivon ambivalenttius tulee etualalle. Toivon ja siihen suhtautumisen voikin itse asiassa nähdä toimivan jonkinlaisena moraalisenä tai kulttuurillisena testinä, jossa yksilön tai ihmisryhmän todellinen luonne ja moraalinen olemus paljastuvat.

Toivon ja muutoksen ilmestymistä edeltäneen myyttisen ajan voitiin kuitenkin kuvitella edelleen jatkuvan siellä täällä maailman tuntemattomilla reuna-alueilla, kuten vaikkapa äärimmäisen pohjolan onnellisten hyperborealaisten tai etelän kaukaisten aithiopiaalaisten, jumalten ystävien, luona. Voimme myös ottaa suomalaisille lukijoille tutun esimerkin roomalaisen kirjallisuuden puolelta, sillä se osoittaa hyvin, kuinka sivilisaatioiden muutoksen, kehityksen ja toivon teemat kietoutuivat yhteen kreikkalais-roomalaisessa ajattelussa. Teoksessaan *Germania* Tacitus kirjoittaa seuraavalla tavalla fennien pohjoisesta kansasta:

*Fennit ovat ihmeen viljejä, viheliäisen köyhiä. Ei heillä ole aseita, ei hevosia, ei asuntoja. Ravintona ovat kasvit, vaatteina nahat, makuusijana maa. Ainoa varallisuus on nuolissa, joita he raudan puutteessa terästävät luil-la. [...] Mutta tämä on heistä onnellisempaa elämää kuin pelloilla huokaileminen, vaivalloinen talojen rakentaminen sekä milloin toiveikas, milloin pelokas huolenpito omasta ja vieraasta omaisuudesta. Rauhas-sa jumalilta ja rauhassa ihmisiltä he ovat saavuttaneet sen vaikeimman päämäärän, ettei heidän tarvitse edes mitään toivoa. (Tacitus *Germania* 46. Suom. Tuomo Pekkanen.)*

Luupäisten nuolien (joiden terästämisestä Tacitus käyttää kiinnostavasti verbiä *asperant*, joka sisältää latinan toivoa tarkoittavan *spes*-sanan taivutusvartaloa muistuttavan tavun) maailmassa elävillä ja muuttumatonta primitiivistä elämänmuotoaan tietoisesti vaalivilla fenneillä ei ole mitään tarvetta toivolle, sillä he ovat vapaita myös pelosta.

Meikäläisestä ”ajan” käsitteestä puhuttiin muinaiskreikassa kahdella eri sanalla, joiden merkityksessä oli perustavanlaatuinen ero: *khronos* edusti aikaa jatkumona, tapahtumien ketjuna, kun taas *kairos* merkitsi ajan hetkeä joka oli oikea aika jollekin toiminnalle tai jolloin tietty lopputulos oli saavutettavissa. Nykykreikka hyödyntää edelleen *kairos*-termiä muun muassa ”sääätä” tarkoittamassa ja tästä johtuen myös ”kesää” tarkoittavassa sanassa *καλοκαίρι*. Kreikkalaisessa ajattelussa toivo liittyi omalla tavallaan molempiin näistä ajan konsepteista.

Kairos liittyi oleellisella tavalla antiikin toivon käsitteeseen. Tiedetään että klassisen kauden kuvanveistäjä Lysippos Sikyonlainen oli esittänyt *Kairoksen* varpaillaan seisovana, kauniina ja siivekkäänä nuorena miehenä, jolla on myös nilkois- saan siivet (otollisen hetken nopeaa ja äänetöntä saapumista merkitsemässä), hiuksia ohimoillaan ja otsallaan mutta takaraivoltaan ja niskaltaan hän oli kaljuksi ajeltu. Viimeksi mainittu kuvallinen elementti symboloi sitä että *kairokseen* voi tarttua vain edeltä käsin: kun se on ohitse, se on tavoittamattomissa. *Kairos* pitelee käsissään vaakaa ja joi-

denkin kuvausten mukaan myös tikaria tai partaveistä symboloimassa oikean hetken ohuenohutta luonnetta (Himerios *Oratio* 13.1.). Hän edustaa ohikiitävää hetkeä, ja taitavimmankin osajan on osattava tunnistaa tämä hetki oikein: myöhäisantiikkinen puhuja Himerios käytti puheessaan esimerkkinä jousiampujaa, jonka on laukaistava nuolensa oikealla hetkellä (*kairia*) jotta osuisi maaliin. Ohessa oleva kuva esittää Torinon museon Kairos-reliefiä, joka perustune Lysippoksen *Kairokseen*.

Kairos-ajattelu ei kuitenkaan ollut varsinaista fatalismia, sillä se sisälsi vahvan eettisen tai moraalisen aspektin, ja siksi sen antropomorfisen personifikaation kauneudella voi katsoa olleen myös eettinen aspekti. Kuten on yleisesti tunnettua, kauneus ja hyvyys yhdistettiin vahvasti toisiinsa. Kreikkalaisessa ajattelussa pidettiin myös tärkeänä, että ihminen tuntee itsensä ja oman osansa elämässä, eikä harhaudu hybristiseen ajatteluun. Toivon puolestaan ajateltiin johtavan helposti kokijansa hybriksen tavoin (ja monesti suoraan siihen liittyen) harhaan, niin että tämä joko kuvittelee *Kairoksen* saapuneen kun tämä ei vielä ole läsnä, tai odottaa liian pitkään ja *Kairos* pakenee. Jälkikäteen hänen kaljusta takaraivos- taan ei otetta voi enää saada. Toivo, *elpis*, oli mahdollista myös määritellä Filon Aleksandrialaisen sanoin ”iloksi ennen iloa” (*χάρὰ τις πρὸ χάρας*), joka sai ihmisen riemuitsemaan siitä mitä hän ei vielä omistanut (Phil. Al. *De mut. nom.* 30.163). Tämä korostaa *kairos*-konseptin ja toivon epäluotettavuuden yhteyttä.

TOIVO HISTORIANKIRJOITUKSESSA

Historialliset tekstit tarjoavat paljon esimerkkejä siitä, miten antiikin kreikkalaiset hahmottivat toivon roolia toiminnan motivaattorina, sekä siitä, missä määrin he katsoivat voivansa luottaa toivon tuntemukseen. Tutkijat ovat huomautta-

Kairos, Torinon museossa oleva reliefi, 160–180 jaa. (cc) 2008. Photo: Sergey Sosnovskiy (CC BY-SA 4.0).

neet että jo kreikkalaisen historiankirjoituksen varhaisista pääteoksista alkaen toivoa pidettiin irratiionaalisena strategianmuodostuksen väli-
neenä, kun taas pelon katsottiin edistävän ana-
lyyttisyyttä ja harkintaa. Herodotoksella *elpis*-
sanasto liittyy pääasiassa totuusarvoltaan melko
laajalti vaihteleviin arvioihin ja laskelmiin, eikä
niinkään villiin toivon varaan heittäytymiseen.
Thukydides puolestaan yhdistää *elpiksen* ja *erok-*
sen (tässä tapauksessa ”halu”) toisiinsa ja varoit-
taa niiden roolista päätöksenteossa:

Toivo ja halu yhdessä (ἢ τε ἐλπίς καὶ ὁ ἔρως) – *halun johtaessa ja toivon seuratussa perässä, halun kehitellessä suunnitelman ja toivon olettaessa kohtalon suosivan sitä – tekevät aina eniten vahinkoa, ja vaikka ne ovat itse näkymättömiä, aiheuttavat ne ilmiselviä riskejä.* (Thukydides *Peloponnesolaissota* 3.45.5. Suom. Antti Lampinen)

Halun energisoima toivo saa siis kaiken vaikuttamaan helpolta, ja selvänäköinen analyysi jää toiselle sijalle: vaikka toivo ja halu ovat näkymättömiä ja vaarat näkyviä, ne kääntävät tämän asetelman pääläelleen ja tekevät painavat ilmiselvät seikat näkymättömiin. Thykydideen asenne saattaa hyvinkin liittyä Perikleen ajan Ateenassa vallinneeseen optimistiseen retoriikkaan, jossa kansalaisia patistettiin toivorikkaiksi kaupunkinsa rakastajiksi. Peloponnesolaissotien katastrofin jälkeen, Thukydideen tarkastellessa ja analysoidessa retrospektiivisesti ateenalaisen asenteen heikkouksia, tämä ideaali oli helposti tulkittavissa traagiseksi erehdykseksi ja massahurmokseksi.

Polybioksen retrospektiivinen analyysi Rooman ja Pohjois-Italian gallien sodasta on hyvä esimerkki siitä, kuinka rationaalinen ja tunteellista heittäytymistä välttävä toivo voitiin kuitenkin nähdä positiivisena tekijänä, ainakin niin kauan kuin kreikkalaiset olivat toivoa tuntevana osapuolena. Barbaarien puolestaan katsottiin toimivan liian helposti tunteidensa varassa. Polybios kirjoitti näistä kelttiläisistä vihollisista myös

kreikkalaista yleisöä silmällä pitäen: 280-luvulla eaa. keltit olivat näet hyökänneet Delfoihin ja aiheuttaneet pitkään jatkuneen trauman pohjoisten barbaarien uhasta, ja roomalaiset käyttivät omaa menestyksellistä sotimistaan propaganda-
aseena ja osoituksena siitä, että he itse kuuluivat ”sivistyneiden kansojen” piiriin.

[...] *sillä aivan kaikki gallien päätökset juontuivat tunteista järkeilyyn sijaan. [...] Historioitsijan tehtävänä on tallentaa muistiin tällaiset kohtalon käänteet ja välittää ne jälkipolville, jotteivät nämä tietämättöminä aiemmista tapahtumista tulisi järkyttymään barbaarien äkillisistä ja odottamattomista hyökkäyksistä, vaan pystyisivät pitämään mielessään kuinka lyhytaikainen ja helposti tyrehtyvä barbaarien mahti on, ja täten vastustamaan näitä kaikin keinoin ja laittaen kaiken toivonsa peliin ennen kuin luopuvat mistään peruuttamattomasta. [...] Sillä sitä, joka pitää mielessään sen, miten suurta osaa ennakoimattomat tekijät näyttelivät noissa tapahtumissa, ja muistaa miten suuret armeijat, rohkeuden osoitukset ja varustelut osoittautuivat kaikki turhiksi älykästä ja suunnitelmallista urheutta vastaan, eivät sotajoukkojen liikkeitä tai valtavat voimavaratkaan saa säikkymään tai luopumaan viimeisestä toivostaan ja kotimaansa puolesta taistelemisesta.* (Polybios 2.35. Suom. Antti Lampinen).

Tekstikatkelma osoittaa, miten lohdulliseksi kreikkalaiset ja roomalaiset kokivat sen, että he katsoivat olevansa vahvimpienkin ja uhkavimpienkin barbaarien yläpuolella osaamalla henkisesti varautua yllättäviin onnen vaihteluihin, kestämillä menetykset urheasti, ja olemalla harhautumatta luopumaan toivostaan luuloteltua *kairosta* tavoitellessaan. Tämä ja muut Polybioksen samankaltaiset huomiot ovat tärkeä etappi siinä prosessissa, jolla roomalaiset ottivat omakseen kreikkalaisen *sofrosyne* -ideaalin, joka korosti sivistyneiden kansojen älykästä, sitkeää ja nöyrää vastarintaa impulsiivisia, hybristisiä ja lyhytnäköisiä barbaareita vastaan.

Polybioksella on yleisesti maine teoreettisesti sofistikoituneena antiikin historioitsijana, mutta

mitä jälkikäteen kirjoitettuun strategiseen analyysiin ja kulttuurilliseen kritiikkiin tulee, hänen kuvauksensa kantaa suunnilleen yhtä pitkälle kuin hänen oman aikansa (ja yleisönsä) muut jaetut stereotyypit Välimeren alueen kansojen (kreikkalaisten, mutta myös enenevässä määrin roomalaisten) etulyöntiasemasta verrattuna ”ulkoryhmiin”, barbaareihin. Tässä mielessä Polybioksen tekstikohta onkin sopiva lähde jonka jälkeen voimme siirtyä seuraavaan teemaani – toivoon (ja toivolle sopivan *kairoksen* tunnistamiseen) kulttuurillisena standardina.

TOIVO KULTTUURILLISENA STANDARDINA

Rooman keisariajalla *spes*, kreikkalaisen *elpiksen* latinalainen versio, personifioitiin yleisimmin nuorena neitona joka kannattelee stoolansa helmaa toisella kädellään, ja pitelee sirosta haurasta kukkaa toisen käden sormillaan. Oheinen kuva keisari Claudius II Gothicuksen rahasta 200-luvulta esittää *Spes*-neidon juuri tällä tavoin. Jos tätä symbolismia venyttää hieman, voitaisiin todeta, että keisariaikaisessa maailmankuvassa toivon hauraus korostui, ja etenkin moraalisesti epäkelvoille yksilöille ja ryhmille katsottiin tyypilliseksi se, että nämä tuhoavat toivon hauraan kukan yrittäessään ottaa sen haltuunsa.

Flavios Josefos, kreikaksi kirjoittanut juutalainen historioitsija ja Rooman kansalainen, kuvaa *Juutalaissodan historiassaan* vuoden 69

(”Neljän keisarin vuoden”) kaaosta, ja sitä kuinka germaanit ja gallit tulivat vakuuttuneiksi siitä että roomalaisten sisällissota ja ongelmat olivat luoneet *kairoksen* johon tarttumalla pohjoiset kansat voisivat saada menetetyt vapautensa takaisin.

Aiemmin, kun Vespasianus oli Aleksandriassa ja Titus puolestaan piiritti Jerusalemia, suuri osa germaaneita nousi kapinaan; myös lähellä asuvat gallit lähtivät mukaan heidän suunnitelmiinsa ja elättelivät yhdessä suuria toiveita (μεγάλας ἐλπίδας) vapautua roomalaisten vallasta. Germaanit sai nousemaan kapinaan ja aloittamaan sotatoimet se, että he ovat luonnostaan vailla kykyä järkeilyyn ja taipuvaisia heittäytymään uhkarohkeasti pientenkin toiveiden perään (ἢ φύσις οὖσα λογισμῶν ἔρημος ἀγαθῶν καὶ μετὰ μικρᾶς ἐλπίδος ἐτοίμως ῥιψοκίνδυνος). Lisäksi he vihasivat ylivaltiaitaan, sillä ennen roomalaisia heidän kansansa ei ollut koskaan ollut kenenkään orjana. Mutta se, mikä kaikkein vahvimmin sai heidät luottamaan otollisen hetken nyt koittaneen (μάλιστα γὰρ πάντων ὁ καιρὸς αὐτοῖς θάρσος ἐνεποίησεν), oli se kuinka he näkivät roomalaisvallan järkkävän hallitsijoiden jatkuvan vaihtumisen ja koko myllerryksessä olevaa maanpiiriä koettelevien levottomuuksien johdosta. He arvelivat roomalaisten epäonnen olevan paras hetki (ἄριστον ... καιρὸν) heidän omalle kapinalleen. Heidän johtajansa Classicus ja Vitellius kannustivat tätä päätelmää ja näitä toiveita. (Josefos Juutalaissodan historia 7.75–80 [7.4.2]. Suom. Antti Lampinen.)

Claudius II Gothicuksen raha (RIC V.1 191), vasemmalla keisari (hallitsi 268-270) ja oikealla puolella Spes-jumalatar.

Kuten Polybioksellakin, *logismos* (joka on osapuilleen mahdollista kääntää ”rationaalisena ajatteluna”) on myös Josefoksella ominaisuus joka barbaareilta luonnostaan puuttuu. Tämä sai germaani- ja gallikapinalliset kuvittelemaan tunnistaneensa *kairoksen* jonka avulla he palauttaisivat vapautensa: koko tekstikatkelma korostaa sitä, kuinka kapinalliset vakuuttivat itse itsensä silkan toivon perusteella: Tacituksen latinankielisissä historiateoksissa tämä psykologia esitetään hyvin samanlaisella tavalla. Mikä vieläkin kiinnostavampaa, Josefoksella kapinallisten päälliköiksi nimitetyt *Classicus* ja *Vitellius* manipuloivat kapinaan nousseiden barbaarien toivoja entisestäänkin. Tämä teema on kreikkalaisessa historiankirjoituksessa yleinen: jopa barbaarikomentajat itse tuntuvat olevan perillä niistä ”etnisistä” stereotyyppisistä ominaisuuksista, joita kreikkalaiset katsoivat tyypillisiksi heidän heimolaisilleen, ja käyttivät näitä hyödykseen siekailematta. Mutta tämä manipulaatio ainoastaan hyödyntää barbaarien jo lähtökohtaisesti rönsyävää toivoa. Josefos mainitsee, että luonteeltaan germaanit ovat vail- la rationaalisuutta ja taipuvaisia heittäytymään uhkarohkeasti pienenkin toivon perään: tällä kertaa puolestaan heidän toiveidensa sanotaan eksplisiittisesti olevan suuria.

Herennios Deksippos, ateenalainen poliitikko ja historioitsija, kirjoitti fragmentaarisesti säilyneessä kreikankielisessä aikalaishistoriassaan roomalaisten voittamien goottilaisten juthungien suuhun puheen, jossa barbaarit reflektoivat omaa päätöstään rakentaa strategiansa toivon varaan. Juthungit olivat ensin voittaneet roomalaiset Placentiassa, mutta juuri ennen Deksippoksen kuvaamia neuvotteluita heidän sotaonnensa oli kääntynyt Fanum Fortunaen taistelussa lähellä *Metaurus*-jokea (271 jaa.). Huonosta neuvotteluasemastaan huolimatta he yrittivät vakuuttaa roomalaiset siitä että näiden olisi parempi tehdä liitto heidän kanssaan kuin luottaa oman menestyksensä jatkuvan.

Mutta jos joku sotamenestyksensä kannustamana kääntää selkänsä sovinnolle, muistakoon että hän nojaa huteralle perustalle, ja että yleisesti he, jotka luottavat menestykseensä ja jättävät hyvän onnensa huipulla las- kuista suunnitelmallisen etunsa (δοκούσης εὐπραγίας) perustavat tämän pelkille toiveille (μόνων ἐλπίδων), ja tämän järjettömyyden kourissa unohtavat muutoksen mahdollisuuden ja hylkäävät onnekkaan (εὐκαιρον) liittolaisuustarjouksen. [...] Sen sijaan armeija joka varautuu odottamattomaan ja toivon sijaan luottaa vankkumattomaan järkeilyyn ja omaan voimaansa, on mitä voimakkain vastustaja. Mainitun kaltaisen toivon (τοιαύτη ἐλπίδι) varassa mekin jaoimme taannoin armeijamme kahtia ja kärsimme tappion joella käydyssä taistelussa enemmän kohtalon kuin teidän urheutenne johdosta (Dex. BNJ 100 F 6.6–7 ap. Exc. de Legat. 380–385. Suom. Antti Lampinen.)

Deksippoksen historiateoksen fragmentit ovat säilyneet pääasiassa bysantinkreikkalaisten kirjoittajien lainauksien kautta, mutta äskettäin Wienistä löytynyt palimpsesti on myös paljastanut hänen teoksensa kadonneiksi luultuja osia. Tekstissä on edelleen merkkejä siitä että barbaarien *hybris* on omalla tavallaan parantumaton. Näiden lähettiläät esittävät, että vaikka juthungit olivatkin tehneet virheitä omassa strategiassaan toivoon harhauttamina, oli roomalaisten voitokin enemmän sallimuksen ja sattuman kuin näiden urheuden syytä. Näimme ylempänä, aiemmissa historioitsijoiden katkelmissa, kuinka kreikkalais-roomalainen itserepresentaatio myönsi, että heidän urheutensa kumpusi ennen kaikkea rationaalisesta tosiasioden analyysistä, joka näin ollen pystyi erottamaan aidon *kairoksen* luulotellusta. Juthungit eivät ole oppineet tappiostaan lainkaan, ja Deksippos kirjoittaa keisari Aurelianusuksen suuhun vastapuheenvuoron, jossa hän paitsi torjuu näiden rauhantarjouksen, myös halventaa näiden toivorikasta ja tunnepi- toista tapaa aloittaa vihollisuudet ja vertaa tätä roomalaiseen rationalismiin. Narratologisesti katsoen barbaarit ovat yrittäneet omia itselleen

roomalais-kreikkalaisen kyvyn tunnistaa *kairos* oikein ja näin ollen saattaa toiveensa täytäntöön, mutta Aurelianus torjuu tämän kulttuurillisen kelpoisuuden yrityksen jyrkin sanakääntein:

[...] *halun ja toivon typerryttäminä järjetön laumanne yritti muodostaa armeijan ja käydä sotaa. [...] Meillä puolestamme on hyvät perusteet odottaa menestyvämme, ja tulevaisuuden suhteen suunnitelmamme vastaavat loogisesti puheitamme. Menestyksen toivo johtaa urheuteen, kun taas epäonnistumisen toivo luo pelkoa. Järkeilyn säädellässä toimiamme ja jopa arvioitamme tulevista tapahtumista, emme ole taipuvaisia toimimaan harkitsemattomasti. [...] Kuultuaan keisarin vastauksen jutungit olivat tyrmistyneitä, ja koska mikään ei ollut sujunut heidän toiveidensa mukaan, he luopuivat yrityksestään varmistaa rauha ja palasivat omiensa luo.* (Dex. BNJ 100 F 6.12–15 ap. Exc. de Legat. 380–385. Suom. Antti Lampinen.)

Deksippos hyödyntää Aurelianusen puheessa Thukydideltä perittyä (ja kenties suoraan hänen historiategokseensa viittaavaa) moralisoivaa *eros ja elpis* -rakennetta, joskin *eros* on korvattu tässä yhteydessä samanlaista halua ja odotusta merkitsevällä termillä *epithymia* (Polybios oli samaten käyttänyt *thymos*-sanaa *logismoksen* vastakohtana). Myös patriarkka Fotios tunnisti Deksippoksen tyylin thukydidismäisyyden, etenkin *Skythikassa* (Phot. Bibl. 82.64a 11–20). Kuten aiemmissa esimerkeissämme, samoin tässäkin *logos*-sanue on tärkeässä osassa (*alogistos*) osoittamassa barbaarien essentialistista riittämättömyyttä. Roomalaisten tuntemaan ”menestyksen odotuksen” (φθάνουσι ... λαμβάνοντες) implikoidaan olevan rationaalisesti perusteltu ja konkretiaan perustuva. Kuten Polybioksella, barbaareita vastustavat roomalaiset antavat itselleen luvan toivoa, mutta tämän *elpiksen* korostetaan olevan oikeaan itsetuntemuksen ja tilannearvioon perustuvaa. Näin ollen se ei kasvata *hybrikseen* sortumisen vaaraa. Deksippoksen jutungit joutuvat tekstikatkelman lopussa luopumaan kaikesta toivostaan, samalla kun

roomalaiset omivat keisarin vastapuheenvuoron myötä takaisin itselleen täyden herruuden, mitä tulee toivon osuvuuden tai turhuuden määrittelyyn.

AJOITUS, TOIVO JA TOIVOTTOMUUS

Edellä olemme jo nähneet kuinka etenkin järkeilyyn kykenemättömillä hahmoilla toivo on äärimmäisen petollinen tunne, ja se kääntyy hyvin helposti täydeksi toivottomuudeksi. Vaikka barbaarit tuntuvatkin olevan lähteissämme aivan erityisen herkkiä tekemään vääriä arvioita toivon ja ajoituksen suhteen, myös moraalisesti riittämättöminä esitetyt kreikkalaiset toimijat vetävät samankaltaisia kuvauksia puoleensa. Toivon menettäminen tai sen petollisuuden havaitseminen ei tietenkään aina tarkoita kreikkalaisen hahmon täyttä moraalista tuomitsemista, mutta haihattelevan toivon varaan heittäytymisestä kärsiminen tuo tekstiin mukanaan traagisen virhearvioinnin sävyjä. Klassiselta ajalta alkaen nostettiin esille retorisenä ja filosofisena dilemmana myös se, mikä on moraalisesti paras tapa toimia toivon kääntynyt toivottomuudeksi: Euripides viittaa tähän keskusteluun *Herakles*-näytelmässään, jossa Megara arvioi hyvän ihmisen joutuvan valitsemaan kunniallisen kuoleman toivon käytyä mahdottomaksi, mutta Amfitryon puolestaan edustaa näkemystä, jonka mukaan toivoon tarrautuminen on itsessään urheaa (Euripides *Herakles* 90–91, 105–106.). Näistä kahdesta argumentista Megaran näkemys edustanee kreikkalaisen ajattelun valtavirtaa.

Kaksi tärkeintä sielullista ominaisuutta, joiden kreikkalaiset arvelivat erottavan heidät barbaareista, olivat *sofrosyne* ja *hybris*: nämä kaksi olivat pitkälti toistensa vastakohtia. Kreikkalaisia itseään luonnehtivaa termiä *sofrosyne* pidettiin vanhastaan ”hyveistä suurimpana”, kuten Herakleitos sitä kutsui (F 112: σωφρονεῖν ἀρετῆ μεγίστη), ja sen ydinsemaniikan voi kiteyttää ”henkiseksi tasapainoisuudeksi” – joskin se piti sisällään myös harkitsevuuden, nöyryyden ja

itsehillinnän merkitykset. *Hybris* puolestaan oli *sofrosyne*:n poissulkeva yhdistelmä ylpeyttä, harkitsemattomuutta ja taipumusta unohtaa ”ihmisen osa” siinä maailmanjärjestyksessä, jonka jumalten nuorin sukupolvi oli määritellyt titaanit ja maasyntyiset hirviöt voitettuaan. Barbaarit asettuivat näin ollen paitsi ihmisiä, myös jumalia vastaan, ja edustivat lisäksi jollain tavoin myös sitä muinaista kaaosta, joka edelsi Zeuksen ja tämän sisaruksien valtaantuloa.

Näin ollen ei ole kovinkaan suuri yllätys, että barbaareille katsottiin tyypilliseksi taipumus väärinymmärtää toivon rooli ihmiskunnan omaisuutena. Historiankirjoittajien teksteissä on myös usein mukana lähestulkoon kliseen-omaisena elementtinä se, että ei-kreikkalaiset (tai ”huonot kreikkalaiset”) tekevät virheen *kairoksen* tunnistamisessa, mistä syystä heidän toivonsa kääntyy toivottomuudeksi. *Sofrosyne* ja sen puuttuminen, *kairos* ja sen väärintulkitseminen, sekä *elpis* ja sen menettäminen ovat kaikki yhteenkietoutuneita lähteissämme. Mutta oliko tästä ideologisesta ja assosiatiiivisesta ryppäästä jotain epistemologista etua kreikkalaisille? Psykologinen nykytutkimus on ajoittain todennut, että optimistinen strateginen analyysi on usein harhaanjohtavampaa kuin realistinen tai pessimistinen – ja tässä mielessä antiikin yhteiskuntien toivoa kohtaan tuntema epäluulo on voinut olla käytännössäkin hyödyllinen analyttinen katsantokanta. Ulkoryhmien, kuten barbaarien, toimintaa ennakoitaessa on kuitenkin vaikea nähdä miten tavattoman laveasti yleistettyyn etnis-kulttuuriseen stereotyyppiin pohjautuva oletus näiden ”turhasta toivosta” olisi tehnyt kreikkalaisesta tai roomalaisesta riskianalyysistä osuvampaa.

Vaikka toivon kääntyminen toivottomuudeksi oli antiikin tragedian yksi tyypillinen narratiivinen käännekohta – ja täten taipuvainen herättämään yleisössä säälin tunnetta – ei tämä välttämättä tarkoita, että sääli olisi ollut yhtäläisen herkästi herätelty tunne barbaarien turhia toivoja kuviteltaessa. Lähteemme liki

neljänsadan vuoden ajalta, Polybioksesta Dek-sippokseen, ovat huomattavan samankaltaisia, mitä tulee vääräksi osoittautuvan tai petollisen toivon sekä otollisen hetken tunnistamisen narratiiveihin. Konteksteissa, joissa kulttuurillinen vastakkainasettelu oli etualalla, kreikkalaisten ja roomalaisten tuntema toivo oli positiivinen tekijä ja vahvuus (koska sen varaan ei heittäydytty), mutta barbaarien toivo lähes automaattisesti heikkous. Se, että barbaarien oma syvin olemus nähtiin heidän heikkoutenaan, oli luonnollisesti imarteleva ja rauhoittava ajatus konfliktien aikana, mutta kuten Deksippoksen tekstikohdat osoittavat, näiden argumenttien retoriset ilmenemismuodot vaikuttavat itseriittoisuuden ja kulttuurillisen omaan napaan tuijottamisen läpilyömiltä. Kriisitilanteessa toivon ja sen kulttuurillisesti suhteellisen tunnistamisen ja viisaan hyödyntämisen teemat saattoivat, hivenen ironisesti, tuoda itsessään toivoa – tai ainakin eksistentiaalista lohtua – kreikkalaisille.

Artikkelin kirjoittaja on Suomen Ateenan-instituutin tutkijaopettaja.

KIRJALLISUUTTA

G. Kazantzidis & D. Spatharas (toim.) 2018, *Hope in Ancient Literature, History and Art. Ancient Emotions I*, Berliini, De Gruyter 2018.

D. Lateiner 2018, ”*Elpis* as Emotion and Reason (Hope and Expectation) in Fifth-Century Greek Historians”, teoksessa G. Kazantzidis & D. Spatharas (toim.) 2018, 131–149.

G. Pordomigno 2012, ”L'épigramme de Posidippe sur la statue de *Kairos*, AP XVI (*Plan.*) 275: image, texte, réalité”, *Philologus* 156, 17–33.

F. J. Stein 1957, *Dexippus et Herodianus rerum scriptores quatenus Thucydidem secuti sint*, Diss. Bonn.

N. Tsoumpra 2018, ”The Politics of Hopelessness: Thucydides and Aristophanes' *Knights*”, teoksessa G. Kazantzidis & D. Spatharas (toim.) 2018, 111–129.

D. Wuttke 1974, ”Erasmus und die Büchse der Pandora”, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 37, 157–159.